

РОЛЯТА НА ПАУЗИТЕ В ЕЗИКОВАТА КОМУНИКАЦИЯ¹

Известно е, че репертоарът от изразни средства, посредством които се осъществява комуникацията между хората, е многообразен и разчита на различни сетива; известно е също, че комуникацията рядко се реализира благодарение на една единствена знакова система. Вниманието в настоящото изследване е насочено най-вече към речевата активност, която се прекъсва от паузи, имащи различна (но измерима) продължителност и които могат да играят различна роля при реализацията на езиковия контакт.

Систематичното изследване на паузите предполага анализ на реалния времеви отрязък, необходим както за продуцирането, така и за рецепцията на речевия продукт [вж. сб. ТВП 1980]. По това къде са разположени и с каква продължителност са паузите може да се съди как се структурира и сегментира диалогът (респ. монологът), къде говорещият се е затруднил при формулирането на изказването или намирането на подходящ отговор на конкретно зададен въпрос, кои изрази се е стремил да открие в изказването, желанието или нежеланието да се продължи контактът и т.н. Езикова практика изисква да бъдат оценени паузите и с оглед на културата на общуване, където изчакването е необходима предпоставка за позитивното протичане на комуникацията.

Най-общо паузата може да се дефинира като прекъсване в речевата изява на говорещия, което се идентифицира от слушащия [Мюлерова - Неквапил 1986, 1988]. Подобно определение се прави с оглед на получателя/слушателя, на възможността да бъде възприет и разбран текстът. Паузата участва в речевата реализация на изказването и наред с интонационната каденция и мелодиката оформя т. нар. предели между речевите отрязъци [Данеш 1957, Палкова 1974].

С оглед на конкретните цели при изследването на паузите могат да бъдат приложени различни променливи, но не е възможно да бъде пренебрегната зависимостта на паузите от прозодичните фактори, каквито са интонацията, ритъмът и темпото. В случай че изследователският интерес е

¹ Текстът е публикуван в "Научни трудове на Пловдивския университет - Филология". Т. 36, кн. 1, 1998, с. 189-195.

насочен към анализа на свързани текстове и на комуникативния процес е необходимо да се отчита и спецификата на текста (жанра), въз основа на който се правят заключенията за паузите.

Настоящото изследване няма за цел анализирането на паузата като общ теоретичен проблем - с оглед на множеството аспекти, от които може да бъде разгледана, подобна задача е изключително тежка и едва ли би дала убедителни резултати. За измерването на паузите като прекъсвания във времето на звуковата реализация на текста е необходима специална апаратура. Подобни изследвания са особено полезни в случаите, когато целта е прецизното изследване на звуковата страна на речта, ние обаче се интересуваме от функциите на паузите и тяхната комуникативна интерпретация в точно определен тип текст - а именно в секундарния диалог [Хаузенблас 1984].

Основната причина за появяването на паузите е чисто физиологична - необходимост да се поеме дъх, друг е въпросът дали това става ритмично и целесъобразно. Ако говорещият се е опитал да произнесе определен речеви отрязък на един дъх и не е успял, възможна е появата на пауза на съвсем непредвидими места - напр. между две синтактично и смислово свързани думи. Фреквентността на паузите зависи както от индивидуалните особености на говорещия, така и от обективните условия, в които протича комуникацията. Съвместното действие на тези фактори определят темпото на речта като цяло и в определени нейни отрязъци. Ясно е, че при бързо темпо говорещият обикновено прави по-малко и по-кратки паузи, въпреки че споменатата зависимост не е общовалидна. Честотата на паузите зависи и от такива фактори, каквито са напр. сложността на темата на разговор, затруднения при формулирането на изказването, акцентирането върху определени места от текста и др.

Въз основа на направените наблюдения [вж. приложените текстове] бяха установени следните типове паузи: *синтактични, хезитативни, акцентиращи и контактови.*

ПРИМЕР I.

Карел Чапек. Р.У.Р. - Избрани фантастично-утопични произведения. Т. II. София 1985, с. 44-45.

ХЕЛЕНА. Президент Глори е мой баща.|1 Аз съм Хелена Глори.|2
 ДОМИН. |2 Госпожице Глори,|3 необикновена чест е за нас, че|4 ... че |5 ...
 ХЕЛЕНА |5 ... че не можем да ви посочим вратата.|6
 ДОМИН |6 ... че можем да приветствуваме дъщерята на великия президент. |7
 Седнете, моля.|8 Сула,|9 можете да излезете. (*Сула излиза.*) |10
 ДОМИН (*сяда*). |10 С какво мога да ви бъда полезен, госпожице Глори?|11
 ХЕЛЕНА. |11Аз дойдох... |12
 ДОМИН |12 ... да видите нашето фабрично производство на хора. |13 Както всички посетители. |14 Моля, заповядайте. |15
 ХЕЛЕНА. |15 Мислех, че е забранено... |16
 ДОМИН |16 ... да влезете в завода, |17 разбира се. |18 Само че всеки идва тук с нечия визитка, |19 госпожице Глори. |20
 ХЕЛЕНА. |20 И вие на всекиго показвате?... |21
 ДОМИН. |21 По нещо. |22 Производството на изкуствени хора, госпожице,|23 е фабрична тайна.|24
 ХЕЛЕНА. |24 Ако знаете колко...|25
 ДОМИН |25 ... много ви интересува. |26 Старата Европа говори само за това. |27
 ХЕЛЕНА. |27 Защо не ме оставите да се доизкажа? |28
 ДОМИН. |28 Моля за извинение. |29 Може би искахте да кажете нещо друго? |30
 ХЕЛЕНА. |30 Исках само да попитам...|31
 ДОМИН |31... дали не бих ви показал по изключение нашата фабрика. |32 Разбира се, |33 госпожице Глори. |34
 ХЕЛЕНА. |34 Откъде знаете, че исках да попитам тъкмо това? |35
 ДОМИН. |35 Всички питат едно и също. |36 (*Става.*) Поради особеното уважение към вас, госпожице, |37 ще ви покажем повече неща, |38 отколкото на другите и...|39 с една дума... |40
 ХЕЛЕНА. |40 Благодаря ви.

ПРИМЕР II.

Йордан Радичков. Малки жабешки истории. София 1994, с. 18-19.

Старата жаба не обърна внимание на бележката за телевизорите, а продължи да разказва по-нататък:

— Тази наша жабешка история се записа в Библията.|1 Ако човекът я прочете, |2 той ще се изпълни с уважение към нас |3 и няма да хвърля камъни в блатото, за да ни стряска, |4 а още по-малко |5 ще ни гази с автомобила си... |6 Ама той не чете Библията, |7 затова не се държи и никак уважително. |8 Господинът не си дава сметка, |9 че някой ден чашата на нашето търпение може да прелее |10 и ние да повторим библейската жабешка история от Египет...|11 Как смятате да я повторим? |12

Една през друга жабите от блатото завикаха:

— |12 Как ли?... |13 Как?... |14 Ами като излезем от реките и блатата! |15
 — |15 От всичките водни локви и бунгала! |16
 — |16 От жабешките махали и колибарски селища! |17
 — |17 И напълним къщата му! |18
 — |18 Спалнята му! |19
 — |19 Леглото му! |20
 — |20 Като наскачаме в нощвите, |21 където се замесва и втасва хлябът, |22 и в пещите за печене на хляб!...|23

Подир малка пауза се чу още един глас:

— |23 И в телевизора му! |24
 — |24 И в телевизора, |25 и в телевизора! — *завикаха хорово жабите.*

Подир което те продължиха да викат още дълго време: „Телевизорът му!... Зъболекар!... Монокини!...” Накрая запяха песента: „Зажени се жаба кекерица...” и пяха чак до сутринта.}

ПРИМЕР III.

Станислав Стратиев. Рейс. София 1982, с. 11

МЪЖЪТ. Ти какво искаш? |1 Да разберат, че сме се развели |2 само за да запазим един апартамент ли? |3 Знаеш ли какво става после?! . . |4 (*Жената мълчи*). Знаеш ли, питам? |5 Като се надигне обществеността?. . |6 И от работа могат да ни изхвърлят, |7 и апартамента да приберат. . . |8

ЖЕНАТА. |8 Всичко си има граници. |9

МЪЖЪТ. |9 Не се тревожи толкова, |10 на думите на един алкохолик не може да се вярва. |11 Но ти не флиртувай пред очите ми, защото. . . |12

ЖЕНАТА. |12 И аз трябва да поддържам репутацията си, |13 нали съм уличница. |14

МЪЖЪТ. |14 Но не и да го правиш с такова удоволствие. |15

ЖЕНАТА. |15 А как - |16 с отвращение? |17 Нали веднага ще разберат? |18

МЪЖЪТ. |18 А може би ти действително си. . . |19

ЖЕНАТА. |19 Какво?! |20

МЪЖЪТ. |20 Може би това е истинското ти лице, |21 а останалото е. . . |22

Жената го поглежда, прехапва устни и като закрива очи, започва да плаче. Мъжът стои намръщен и гледа напред. Автобусът се движи равномерно. Вътре е тихо. Пауза.

1. Синтактична пауза (вътре и в края на изречението)

На този тип пауза обръща внимание още традиционната граматика (най-вече в рамките на структурния синтаксис с оглед на различната комплексност на синтактичните структури и на извличането на някои от правописните правила). При систематизацията се изхожда предимно от местоположението на паузата - дали се намира вътре или в края на изречението. Ако е разположена вътре в изречението, разсъжденията се съсредоточават върху изясняването на въпроса дали паузата обозначава граница между отделни синтактични фрази или прекъсва една синтактична фраза [вж. изследванията на Дромел, Дийс, Клат в ТВП 1980].

Синтактичните паузи са основен тип, тъй като вземат участие при членението на текста на минимални синтактично-семантични единици. Разполагат се между синтактичните единици с различна степен на комплексност. Най-обща представа за синтактичните паузи дават онези от тях, които сигнализират (в повечето случаи съвместно с интонацията - конклузивна каденция и полукаденция) синтактичния предел между изреченските цялости (било то вътре в сложното изречение, било то като начало и край между отделните изречения) [вж. пример I. 1, 7, 8, 13, 14, 18, 22, 26, 29, 32, 36, 38;

пример II. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11; пример III. 2, 10, 11, 21]. Необходимо е да се обърне внимание на два синтактични процеса, които са резултат на една и съща синтактична матрица: *парцелация* (накъсване) и *комплетация* (присъединяване) [Мюлерова - Кубичка 1979, Неквапил 1985]. Парцелацията е обособяването на някои необлигаторни членове от едно изреченско цяло в самостоятелни изреченски цялости [вж. пример I. 13]. Комплетацията е присъединяването на необлигаторни членове към по-кратко изреченско цяло и обикновено се мотивира от необходимостта да бъде допълнена информацията [вж. пример II. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24; пример III. 6].

2. Хезитативна (формулираща) пауза.

Нейното появяване е мотивирано от стремежа на говорещия да формулира адекватно съдържанието на изказването си. Хезитативните паузи се делят на два основни подтипа: говорещият се колебае *какво* да каже или *как* да го каже. С оглед на протичането им се различават запълнени и незапълнени паузи. За запълнени се смятат паузите, при които прекъсването е запълвано от параезикови звукове (ъ-ъ-ъ, ами-и-и, ми-и-и, м-м-м...) или е съпроводено с невербални средства (мимика, жест, поглед и т. н.). При тяхното изясняване трябва да се вземе под внимание фактът, че речевата дейност е креативна по своята същност и че именно хезитативните паузи са един от индикаторите за трудностите на говорещия в планирането и реализацията на изказването. Този тип паузи могат да се появяват практически навсякъде в текста. Наличието им след предлози и съюзи може да се обясни с автоматизираното до голяма степен използване на непълнозначните думи, докато откриването на най-подходящата пълнозначна дума изисква повече усилия от страна на говорещия, което предполага и появата на пауза [вж. пример I. 4, 5, 39, 40; пример II. 13, 14]. От гледна точка на протичането на информацията високата честота на този тип паузи е ретардация, но едновременно с това на получателя се предоставя време, за да осмисли съобщението.

3. Акцентираща пауза.

Това са паузите, които закономерно съпровождат логическото ударение върху определени думи в текста (ключови думи от гледна точка на съдържанието - термини, понятия, важни факти, оценки) [Николаева 1982]. Думата, върху която трябва да се акцентира в текста, се откроява по

мелодиката и интензитета на звука и се сигнализира с пауза (преди или след нея) и зависи от индивидуалните качества на говорещия, неговия темперамент, от намерението му да поддържа вниманието и контакта със слушащия [вж. пример I. 17, 23, 33; пример III. 2, 13, 16, 18].

2.4. Контактна пауза.

Контактна функция имат паузите, които се намират пред / след контактни средства (частици *нали, нали така, е и*, обръщения, въпроси и др.) още повече, че посочените изрази имат собствена, антикадентна интонация [вж. пример I. 3, 9, 19; пример III. 1, 3, 4, 5].

Посочените типове паузи се откриват както в диалогичен, така и в монологичен текст. Участието на двама (евент. и повече) активни субекти в комуникацията обаче им придава по-специфични “диалогични” измерения - самият механизъм на редуването на комуникативните роли позволява на участниците в интеракцията да модифицират функциите и значението на паузите, така че да функционират като вербални знакове. В потока на речта смяната на комуникативните роли се реализира на определени места, които могат да се специфицират с оглед на структурата на езика (между две фонемни, морфемни, думи в изречението, две изречения в сложно изречение, две изказвания).

При интерпретацията на паузите в диалога се изхожда от предположението, че паузата е предимно техническо средство за протичането на диалога, място, където се реализира смяната на комуникативните роли отправител/получател, продуктор/реципиент. Появата и продължителността на тези паузи варира според типа диалог, темпото на речта, темата за разговор, тактиката на говорещия и др. под. По принцип обаче не надхвърля определени времеви граници - тяхното точно установяване в зависимост от посочените фактори изисква специално изследване. Важното е, че ако дължината ѝ надхвърли определен времеви предел, тя престава да се възприема от участниците като техническо средство (особено ако е ясно кой трябва да влезе в ролята на говорещ) и започват да ѝ се приписват различни значения. Поради това е необходимо да се разграничи паузата от мълчанието и внезапното замлъкване (апосиопезата).

В скалата от възможностите за поемането на вербалната активност следователно трябва да се вземат под внимание както езиково-структурните, така и комуникативните аспекти:

- изчакване от страна на говорещия / подготовка за реакция от страна на слушащия [вж. пример I. 2, 11, 15, 20, 24, 27, 28, 30, 34, 35; пример II. 12, 23; пример III. 9, 14, 15, 18, 20];
- слушащият прекъсва речевата изява на говорещия / продължаване на започнатата фраза [вж. пример I. 5, 6, 12, 16, 21, 25, 31, 40];
- едновременно говорене, означавана като синхрoлaлия [Йотов 1985] [вж. пример II. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 24, 25];
- говорещият внезапно замлъква, не довършва изказването си - *апосиопеза* (има различна психологическа мотивация) [вж. пример III. 8, 12, 19, 22];
- липса на вербална реакция от страна на слушащия - *мълчание* (получава разностранна комуникативна интерпретация: неосведоменост, незнание; съгласие / несъгласие; подтик / нежелание да се продължи контакта) [вж. реакциите на Жената в пример III. 4, 22]

Ясно е, че набелязаните посоки, на които е подчинено изследването, са само част от възможните. Поради това неговата цел е не толкова към тяхното изчерпване, колкото да се представи и доколкото е възможно да се вникне в сложността и множествеността на интересуващото ни явление.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Данеш 1957:** Daneš, F. *Intonace a víta ve spisovné češtině*. Praha 1957.
- Данеш 1986:** Daneš, F. Values and attitudes in language standardization. In: Reader in Czech sociolinguistics. Ed. J. Chloupek-J. Nekvapil. Praha 1986, s. 206-245.
- Йотов 1985:** Йотов, Цв. Синхрoлaлия (к постановке проблемы). *Съпоставително езикознание*, X, 1985, No. 4, стр. 55-65.
- Кларк 1977:** Clark, H. H. - Clark, E. V. *Psychology and language: an introduction to psycholinguistics*. New York - Chicago - San Francisco - Atlanta 1977.
- Левинсон 1983:** Levinson, Y. C. *Pragmatics*. Cambridge 1983.
- Мюлерова 1983:** Müllerová, O. *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*. Praha 1983.

- Мюлерова, Кубичка 1979:** Müllerová, O. - Kubička, J. Některé rysy intonačního členění nepřipravených mluvených projevů. *Slovo a slovesnost*, 40, 1979, s. 23-31.
- Мюлерова, Неквапил 1986:** Müllerová, O. - Nekvapil, J. Pauzy v mluveném textu. *Slovo a slovesnost*, 47, 1986, s. 105-113.
- Мюлерова, Неквапил 1988:** Müllerová, O. - Nekvapil, J. K pauzám v komunikačním procesu. *Slovo a slovesnost*, 1988, s. 202-208.
- Неквацил 1985:** Nekvapil, J. K asymetrii mezi syntaktickými a elementárními textovými jednotkami, zvláště v češtině. *Slavia*, 54, 1985, s. 375-393.
- Николаева 1982:** Николаева, Т. М. Семантика акцентного выделения. Москва 1982.
- Палкова 1974:** Palková, Z. Rytmická výstavba prozaického textu. Praha 1974.
- ТВС 1980:** Temporal variables in speech. Studies in honour of Frieda Goldman-Eisler. Ed. H. W. Dechert - M. Raupach. The Hague - Paris - New York 1980.
- Хаузенблас 1984:** Hausenblas, K. Text, komunikáty a jejich komplexy. (Zamyšlení pojmoslovné). *Slovo a slovesnost*, 45, 1984, s. 1-7.